

S. Kucherenko. Types of students' value orientations systems.

In this article is covered comparative analysis of types of personality value orientations systems by M. Yanitsky's theoretical model and by results of author's empirical research. Three types and seven varieties of university students' personality value orientations are reviewed.

Keywords: *personality value orientations system, types of personality value orientations systems, values-relations, normativity values, activity values.*

УДК 159.946.3

М. О. Оран

АНАЛІЗ ДІАГНОСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПІДСТРУКТУРИ МОВЛЕННЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена проблемі дослідження мовленнєвого досвіду особистості. Автор аналізує розроблену теоретичну структурно-функціональну модель організації мовленнєвого досвіду. Елементами внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду визначено мовленнєву здатність, мовленнєву компетенцію, мовленнєві здібності та мовленнєву діяльність. У статті здійснюється теоретичне обґрунтування вибору діагностичних показників емпіричного дослідження закономірностей будови та функціонування елементів внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду особистості.

Ключові слова: *мовленнєвий досвід, мовленнєва здатність, мовленнєва компетенція, мовленнєві здібності, мовленнєва діяльність.*

Постановка проблеми. Постійно актуальна проблема природи мовлення людини отримала на даному етапі розвитку науки нові акценти. Увага науковців зміщується із дослідження власне мовлення на дослідження того, яким чином мовленнєві структури утворюють системи із іншими психічними феноменами, що, у свою чергу, зумовлює необхідність комплексних програм дослідження. Це підтверджується останніми дослідженнями в межах «інтегральної теорії мовлення» І.М.Румянцевої, теорії комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей Т.М.Піроженко. Психологічні конструкти, котрі обумовлюють різні прояви мовленнєвої взаємодії людини, згідно із

системним підходом, є обов'язково організованими у систему, що характеризується певною структурою та закономірностями функціонування. Як зазначала О.О.Залевська, «мовленнєвий механізм людини представляє собою багатоплановий феномен, дослідження котрого передбачає вияв особливостей будови (тобто певної структури з врахуванням наявності специфічних одиниць та їх багаторівневої організації), процесів та їх результатів» [Залевська, 2000, с. 63]. Однак, відсутні сучасні дослідження, у котрих мовленнєві структури розглядались системно, у їх взаємопов'язаному функціонуванні у свідомості суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень. Сучасний етап дослідження мовлення людини характеризується актуалізацією досліджень мовної (М.М.Муканов, В.М.Павлов, О.М.Шахнарович, Ж.Лендел) та мовленнєвої здатності (Г.І.Богін, Н.М.Шацька), комунікативної здатності (О.О.Кідрон); мовної (Е.Д.Божович, О.Демська-Кульчицька) та мовленнєвої компетентності (Ю.А.Паскевська), мовленнєвої творчості (Ю.Косоротова), мовленнєвої культури (Л.В.Засекіна, О.М.Корніяка). Розробкою проблеми картини світу та її мовного вираження займалися Ю.Апресян, Г.Брутян, Ю.Караулов, В.Морковкін, Ж.Соколовська, Н.Сукаленко. Зарубіжні дослідження розглядають індивідуальне володіння мовленням або через його зв'язок із когнітивними процесами (Р.Солсо, D.Sperber), як ідентифікація мовленнєвих кодів (Foss D.J.; Blank M.A.), або у тісному взаємозв'язку із здійсненням суб'єктом соціальної взаємодії (Krauss R.M.; Feldman J.A.) в межах конекціоністських моделей (Feldman J.A.; Ballard D.H.). Як зазначає M. Posner, «більш глибоке розуміння природи людської думки, що зазнає впливів інформаційного навантаження та швидких темпів життя, вимагає розгляду дискурсу в аспекті класифікаційних систем, що обумовлюють комунікативний процес» [Posner, 1986, p.53]. Проблема існування мовленнєвих структур у свідомості суб'єкта представлена, здебільшого у межах проблеми індивідуального (егоцентрованого) використання мови (Barr D.; Keysar R.; Pettit D.), та індивідуальних відхилень мовленнєвого розвитку.

Найбільшою проблемою здійснюваних досліджень мовленнєвих феноменів є проблема емпіричного дослідження. У зв'язку із багатогранністю феномену та його тісному взаємозв'язку із когнітивними процесами, соціальними факторами та психофізіологічними особливостями, існуючі діагностичні програми акцентують увагу на окремих сторонах

будови та функціонування мовленнєвих структур. Так, зокрема, у онтопсихолінгвістичних дослідженнях К.Ф.Седова, О.М.Шахнаровича мовлення дітей діагностується відповідно до елементів системи мови, у дослідженні Т.М.Піроженко мовленнєвий розвиток діагностується через комунікативні прояви, у дослідженні Л.О.Калмикової – через мовленнєву діяльність. Проте, жодна із проаналізованих програм не дає цілісної картини існування та функціонування мовленнєвих структур у свідомості людини. Основною проблемою, з якою зустрічаються дослідники мовленнєвого розвитку є відсутність чітких психологічних показників якісних та кількісних особливостей мовленнєвих феноменів – та, як наслідок, – відсутність комплексних діагностичних програм дослідження мовленнєвих структур особистості. Пропоновані у посібниках (О.В.Батаршев; М.В.Гамезо, В.С.Герасимова, Л.М.Орлова; Л.О.Головей, Є.Ф.Рибалко; Т.Г.Богданова, Т.В.Корнілова; Є.І.Рогов) діагностичні методики дозволяють обстежити різні сторони мовлення, але не дають можливості створити загальну картину існування та функціонування мовленнєвих структур у свідомості суб'єкта.

Виявлена нами відсутність єдиної теоретично обґрунтованої моделі функціонування мовленнєвих механізмів у свідомості суб'єкта спричинила до створення моделі мовленнєвого досвіду. Відтак, емпіричне вивчення зазначеної моделі вимагає теоретичного обґрунтування комплексу діагностичних методик, котрі дозволяють обстежити структуру мовленнєвого досвіду особистості.

Метою статті є обґрунтування вибору діагностичних показників при створенні програми емпіричного дослідження внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду особистості.

Виклад основного матеріалу. Розроблювана нами теоретична модель організації мовленнєвого досвіду особистості, побудована на засадах структурного-функціонального підходу, дозволяє чітко виділити параметри його структури. Мовленнєвий досвід розглядається як система, що є сукупністю елементів, котрі знаходяться у відношеннях і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, що забезпечує мовленнєве освоєння світу особистістю. Відтак, мовленнєвий досвід характеризується наявністю певної структури. Виділення внутрішньої та зовнішньої підструктур мовленнєвого досвіду зумовлене наявністю двох взаємодоповнюючих функцій, що забезпечують цілісне функціонування системи. Складовими внутрішньої

підструктури є мовленнєва здатність, мовленнєві здібності, мовленнєва компетенція та мовленнєва діяльність. Відтак, комплексна програма емпіричного дослідження внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду побудована на основі виділення діагностичних показників окремих структурних елементів.

I. **МОВЛЕННЄВА ЗДАТНІСТЬ.** Функціонування мовленнєвої здатності у складі мовленнєвого досвіду забезпечується взаємопов'язаним функціонуванням: а) психофізіологічної готовності (як рівня потенційної можливості), б) мовної готовності «як готовності до сприймання та відтворення словесного матеріалу» [Cutler, 1995, р. 99] та в) мовленнєвої готовності як готовності до сприймання і розуміння висловлювань (Г.І.Богін, Lieberman P., Crelin E.S., Klatt D.H.)

1.1. Психофізіологічна готовність розглядається як готовність центрального та периферійного відділів мовленнєво – рухового апарату до продукування та сприймання мовлення та діагностується за критерієм наявності-відсутності мовних та мовленнєвих відхилень. Таким чином, показниками психофізіологічної готовності ми визначили: помилки артикуляції, дикції, сили голосу, дислалія, афазія, заїкання, шепелявлення, неправильна звуковимова, мовленнєвий негативізм.

1.2. Мовна готовність. Ґрунтуючись на розумінні мовної готовності як «системи як усвідомлюваних так і неусвідомлюваних мовних правил в психіці людини, котрі формуються на основі особливої психофізіологічної організації мозку» [Румянцева, 2004, с. 171], діагностичними показниками ми визначаємо: а) розуміння зв'язків між словами, б) розуміння словесного матеріалу та в) характеристики логічних асоціативних реакцій.

1.2.1. Розуміння зв'язків між словами. Як зазначають дослідники, «відсутність нормального функціонування мовної здатності виявляється у неможливості (або утрудненні) вербалізації ментального змісту адекватними мовними засобами, вибраними залежно від цілей комунікації» [Бутакова, 2010, с. 2]. Саме тому ми долучили до показників мовної готовності розуміння зв'язків між словами, що передбачає здатність до оперування словами, адекватне їх відмінювання відповідно до граматичної ситуації.

1.2.2. Розуміння словесного матеріалу у складі мовної готовності передбачає здатність до усвідомленого сприймання тексту, його головної думки, деталей, та здатності зробити на основі цього найпростіші умовисновки. Науковцями виділено ряд методів визначення ефективності

розуміння тексту, що можуть виступати як показники розуміння: «переказ змісту тексту, постановка запитань до тексту, доповнення неповної структури тексту, узагальнення змісту тексту, складання плану тексту, транспозиційний аналіз тексту (поділ на уривки), семантичне шкалювання тексту» [Чепелева, 2002, с. 6]. Критеріями розуміння є його глибина, узагальненість, чіткість, повнота, обґрунтованість зрозумілого, застосування зрозумілого на практиці. З метою діагностики розуміння словесного матеріалу, нами розроблена авторська методика, котра передбачає відповіді досліджуваних за змістом тексту після його прочитання.

1.2.3. Характеристики логічних асоціативних реакцій. Як зазначають сучасні дослідники, у мовленнєвому мисленні суб'єкт оперує не окремими значеннями, а асоціативними полями (Г.В.Ткаченко), а тому «асоціації допомагають нам сказати багато чого про ті незнані структури, у яких ми мислимо навколишній світ, побачити деякі речі «крізь призму слова»» [Фрумкіна, 2001, с. 189]. Логічні зв'язки у вільному асоціативному експерименті це зв'язки за смыслом між стимулами і реакціями, котрі вказують на рівень упорядкованості системи лексичного запасу. Центральний зв'язок – це яскраво виражений зв'язок слів за смыслом, а периферичний характеризується відсутністю смыслового зв'язку між словом і стимулом («армія – танок»). Збільшення кількості периферичних асоціативних реакцій вказує на недостатнє базове знання мови [Крилов, 2003, с. 176], порушення динамічних особливостей мовленнєвого мислення.

1.3. Мовленнєва готовність у діагностичній програмі виділяється окремим пунктом діагностики в зв'язку з необхідністю діагностики рівня можливості і готовності використання мовленнєвих одиниць відповідно до ситуації комунікації. Показниками її ми визначили а) готовність до сприймання і розуміння висловлювань, б) готовність до продукування висловлювань.

1.3.1. Сприймання і розуміння висловлювань. Вважаємо, що найбільш яскраво мовленнєва готовність виявляється у процесі сприймання та відтворення зв'язних висловлювань. Тому у процесі діагностики використовували завдання на переказ зв'язного тексту, у якому всі слова розпочинаються із букви «Р». Складність та незвичність сприймання такого тексту власне і допомагає визначити рівень усвідомленого сприймання зв'язних висловлювань.

1.3.2. Готовність до продукування висловлювань діагностується через аналіз обсягу висловлювання. Як зазначають науковці, адекватне мовлення

характеризується достатнім, тобто середнім рівнем обсягу (не занадто велике, і не занадто коротке). Діагностується обсяг висловлювання у завданні на складання оповідання за серією малюнків,

II. **МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ.** Психологічним змістом мовленнєвої компетенції ми визначаємо сукупність суб'єктивно перетворених у досвіді мовних та мовленнєвих знань. Загальнонауковий поділ знань на методологічні (операційні) та предметні зумовлює і структуру діагностичної програми дослідження мовленнєвої компетенції. Відтак, мовленнєва компетенція у структурі мовленнєвого досвіду функціонує як взаємодія: 1) когнітивної компетенції (операційні знання), 2) чуття мови (предметні імпліцитні знання) та 3) мовної компетенції (предметні експліцитні знання) (І.О.Зимня, Chomsky N., Екаяті R., Нумес D.)

2.1. Когнітивна компетенція розглядається як базовий рівень мисленнєво-мовленнєвих операцій, необхідний для опанування мовленнєвими знаннями. Операційні знання у дослідженнях М.М.Гохлернера та Г.В.Ейгера визначаються як знання мовцем способів оперування лінгвістичним матеріалом та алгоритмів лінгвістичних операцій, котрі здійснюються при виконанні мовленнєвих задач. Відтак, ми діагностуємо когнітивну компетенцію як знання алгоритмів роботи з лінгвістичним матеріалом за допомогою методики «Складні аналогії» та «Переклад на суахілі» [Крилов, Манічев, 2003, с. 254].

2.2. Чуття мови (імпліцитні знання). Інтуїтивне чуття мови діагностується за допомогою авторської методики «Переказ речення із неіснуючих слів», що дозволяє виявити рівень розуміння семантичних, граматичних зв'язків та синтаксичної структури речення. Методика ґрунтується на запропонованому Л.В.Щербою оригінальному психолінгвістичному експерименті: він пропонував студентам записати зміст речення «Глокая куздра штеко бодланула бокра и кудрячит бокренка». Як показує у своєму дослідженні Л.В.Щерба, незважаючи на неіснуючі слова, саме збережена граматична форма слів та синтаксична будова речення дозволяла опитуваним визначити зміст говориться у реченні. Передбачаємо, що причиною цього є механізм чуття мови, як інтуїтивного володіння мовою на основі попереднього досвіду. З огляду на граматичну та синтаксичну спорідненість російської та української мов, у діагностичній програмі ми пропонуємо для запису автентичне речення Щерби, «перекладене», тобто адаптоване до граматичних норм української мови.

2.3. Мовна компетенція (експліцитне знання) характеризує рівень усвідомленого засвоєння мовних правил. Поділ експліцитного знання на декларативне (знання мовних правил) та процедурне (знання правил використання мовних одиниць) зумовлює особливості діагностичної програми.

2.3.1. Рівень розвитку мовних знань (декларативне експліцитне знання) виявляє відповідність мовленнєвої компетенції нормам мови і діагностується через мовні та мовленнєві помилки, котрі у психолінгвістичному аспекті розглядаються як інструмент наукового дослідження процесів і механізмів функціонування мови у людини, яка нею користується [Залевська, 2009, с.8]. Відповідно, діагностувати ми пропонуємо методом тестування (тести на знання української мови) та спостереження за усним вільним мовленням на предмет виявлення найбільш типових помилок.

2.3.2. Правильність лексичного запасу (декларативне експліцитне знання) розглядається дослідниками основою мовної компетенції (Aitchison J., І.Г.Овчиннікова, Н.І.Береснева). Як зазначають дослідники, слова у ментальному лексиконі існують у вигляді чітко організованих структур, отже, швидкість їх актуалізації є показником рівня розвитку лексичного запасу [Aitchison, 2003, р.5]. Відтак, діагностувати ми пропонуємо за допомогою спрямованого асоціативного експерименту, коли досліджуваний повинен відповісти на стимул не будь-якими словами, а у відповідності до інструкції дослідника. Ми обрали варіант, коли досліджуваному пропонується до даного слова дібрати слово – антонім (протилежне за значенням).

2.3.3. Знання правил використання мовленнєвих одиниць відповідно до ситуації комунікації як процедурне знання у структурі мовної компетенції діагностується за допомогою шкали Е.Еріксона для оцінки комунікативних мовленнєвих навичок.

III. **МОВЛЕННЄВІ ЗДІБНОСТІ.** Відповідно до теоретичної моделі мовленнєвого досвіду, мовленнєві здібності у його структурі розглядаються як інтегральне комплексне утворення, що містить: а) здібності до виконання мовленнєвої діяльності - як оптимальний рівень розвитку окремих сторін мовленнєвої здатності (С.Л.Рубінштейн), (що виявляються у характеристиках ефективності здійснення мовленнєвої діяльності як одного із видів діяльності); б) як творчі мовленнєві здібності (як характеристики мовленнєвотворчої діяльності - як рівень креативності, оригінальності

спонтанної та спеціально організованої мовленнєвої творчості, як здібності до мовленнєвої творчості, що виявляються у особливостях словотворчості, продукування висловлювань, текстів.). У свою чергу, здібності до мовленнєвої діяльності ґрунтуються на загальних розумових здібностях та мовних здібностях.

3.1. Загальні розумові здібності є необхідною передумовою мовленнєвих здібностей, і розглядаються нами і як особливості у здійсненні мисленнєвих операцій (узагальнення, порівняння, систематизація) (О.Р.Лурія), котрі здійснюються на семантичному матеріалі, та як певний рівень розвитку вербального мислення (Г.В.Ейгер, Гільбух). Показниками у такому випадку виступають: а) рівень розвитку вербального мислення; б) нестандартність, оригінальність у оперуванні семантичним матеріалом та його зв'язку із несемантичним.

3.1.1. Рівень розвитку вербального мислення розглядається як базова здатність суб'єкта до здійснення мислительних операцій на семантичному матеріалі та діагностується за допомогою методики «Виділення істотних ознак» [Практикум..., 2003, с. 257].

3.1.2. Оригінальність образів діагностується за методикою «Піктограма» (О.Р.Лурія), зокрема – за фактором «стандартність – оригінальність». Інтерпретація складається із якісного аналізу кожного образу з наступною формалізованою оцінкою на основі віднесення до певного типу; оцінки кількісного співвідношення образів різного типу в даному протоколі; врахування аналітичних факторів, недоступних формалізації (особливі феномени), в тому числі графічних особливостей малюнка.

3.2. Мовні здібності, котрі розглядаються нами як спеціальні здібності, обумовлюють індивідуальні особливості в оперуванні мовним матеріалом, що визначають своєрідність мовної структури мовленнєвих повідомлень. Оперування мовним матеріалом обумовлюється в структурі здібностей двома параметрами: 1) семантичною гнучкістю як здатністю бачити об'єкт під новим кутом зору, виявляти можливість його нового використання (Е.Торренс, Дж.Гілфорд); 2) пластичністю у оперуванні мовним матеріалом (Л.О.Головей).

3.2.1. Семантична гнучкість вивчається за допомогою завдання на складання оповідання із заданих слів, що дозволяє виявити рівень творчої продуктивності у заданих межах.

3.2.2. Ригідність – пластичність мовлення розглядається як здатність до використання різноманітних мовленнєвих конструкцій. Показник ригідності писемного мовлення визначається шляхом підрахунку повторюваних слів у кожній сотні слів оповідання.

3.3. Творчі мовленнєві здібності. Як зазначають вітчизняні дослідники, мовленнєві творчі здібності «це такий рівень прояву психологічних особливостей дитини (сприймання, мовлення, мислення, творчої уяви), який забезпечує їй стійкий інтерес та успіх у мовленнєво-творчій діяльності (складанні на основі комбінування уявлень власних творів, у зв'язному, змістовому образному висловлюванні своїх самостійних думок, вражень і переживань) [Онуфрієва, 2010, с.777]. Ознаками творчих здібностей дослідники (Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Я.А.Пономарьов, А.Г.Шмельов) визначають: швидкість мислення, гнучкість мислення, оригінальність, допитливість, точність та сміливість. У випадку мовленнєвих творчих здібностей ці характеристики набувають такого вигляду: швидкість мисленнєво – мовленнєвих процесів, гнучкість мовлення (як здатність швидко змінювати побудову висловлювання, швидко добирати найбільш влучні мовні засоби), оригінальність як дивергентність мислення на семантичному матеріалі, допитливість як прагнення до розвитку власного мовлення, удосконалення його, точність як здатність помічати помилки, сміливість – як здатність приймати рішення в ситуації невизначеності, у виборі нових слів та їх самостійній побудові. Це дає підстави діагностувати творчі мовленнєві здібності за показниками креативності, дивергентної продуктивності та мовленнєвої активності. Відтак творчі мовленнєві здібності виявляються як: а) вербальна креативність, б) дивергентна продуктивність, в) ініціативність у мовленнєвих висловлюваннях.

3.3.1. Вербальна креативність розглядається як передумова літературних мовленнєвих здібностей, що виявляються у створенні оригінальних літературних творів (І.Фрейберга), як здатність до оперування словесним матеріалом при побудові зв'язних висловлювань. Вважаємо, що вербальна креативність діагностується у процесі та результаті завдання на складання оповідання за даним початком.

3.3.2. Дивергентна продуктивність на семантичному матеріалі розглядалась Дж.Гілфордом як показник креативності, як варіативність мислення, як вміння бачити альтернативні рішення. Діагностується

дивергентна продуктивність за допомогою методики «Речення», що передбачає складання речення із слів, що починаються заданими літерами.

3.3.3. Ініціативність у складі творчих здібностей розглядається вченими як «здатність виходити за межі того, що вимагається» (Д.Б.Богоявленська), «здатність до виявлення та постановки проблем» (Дж.Гілфорд), прогнозування (Е.Е.Туник), «інтелектуальна ініціатива та творча активність» (С.І.Букатіна). Це дає підстави обов'язкового долучення параметру ініціативності до діагностичної програми творчих мовленнєвих здібностей. Діагностувати ініціативність ми пропонуємо шляхом спостереження за вільним та підготовленим мовленням опитуваних. Фіксуються вияви ініціативності як: 1) вихід за межі інструкції, 2) зміна інструкції, 3) виконання більшого обсягу завдання, ніж вимагалось.

IV. **МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ.** Істотними діагностичними показниками, котрі дозволяють виявити особливості функціонування мовленнєвої діяльності ми визначаємо: 1) мотиви мовленнєвої діяльності; 2) мовленнєві навички та уміння; 3) характеристики значень; 4) характеристики когнітивних схем.

4.1. Мотиви мовленнєвої діяльності. Виділяючи мотив істотним елементом будь-якої діяльності, дослідники зазначають, що мотив обумовлює динаміку і характер перебігу всіх видів мовленнєвої діяльності (І.О.Зимняя). Проте, як уточнював О.О.Леонтьєв, мотив мовленнєвої діяльності лежить поза межами власне мовленнєвої діяльності, в межах тієї діяльності, яку дана мовленнєва діяльність обслуговує – спілкування, предметної діяльності, тощо. Вважаємо, що вияв мотивів комунікативної діяльності дозволить означити провідні мотиви продукування і сприймання мовленнєвої діяльності. З цією метою доцільно використовувати методику репертуарних решіток Дж. Келлі.

4.2. Мовленнєві навички та уміння.

Згідно з О.О.Леонтьєвим, мовленнєва навичка – це «мовленнєва операція, що виконується за оптимальними параметрами, до котрих належать: неусвідомлюваність, повна автоматизованість, відповідність нормі мови, нормальний темп виконання, стійкість (за умов, що змінюються)» [Леонтьєв, 2003, с.221]. Навички повинні бути доведені до рівня досконалості, що забезпечує спрямованість уваги людини у процесі мовленнєвої діяльності лише на зміст висловлювання. Відтак, зовнішніми критеріями сформованої навички визначають: 1) правильність і якість навичок мовного і мовленнєвого оформлення висловлювання; 2) швидкість виконання окремих

операцій [Леонт'єв, 2003, с.141]. Мовленнєві вміння дозволяють, оперуючи знаннями та опираючись на навички, створювати висловлювання в нових ситуаціях та умовах спілкування. Тому сформовані вміння мовленнєвої діяльності характеризуються цілеспрямованістю, динамічністю, непередбачуваністю, продуктивністю при вирішенні нових комунікативних завдань.

4.2.1. Рівень розвитку мовленнєвих навичок. Істотною відмінністю мовленнєвих навичок від мовних та мовленнєвих знань є їх автоматизованість, відсутність спрямованості свідомості на виконання дії. Відтак, ми вважаємо, що діагностуються характеристики мовленнєвих навичок за допомогою методики «Допиши речення», у якій оцінюються: а) кількість помилок; б) темп писемного мовлення. Ситуація спрямованості свідомості на добір змісту дописаного речення виявляє рівень автоматизованості мовленнєвих навичок і виявляє найбільш типові помилки у мовленні.

4.2.3. Рівень розвитку мовленнєвих умінь. Діагностика мовленнєвих умінь організовується на основі теоретичних положень про те, що основними вміннями здійснення мовленнєвої діяльності визначено вміння орієнтування, планування, реалізації та контролю (О.О.Леонт'єв), котрі виявляються через аналіз зв'язних висловлювань респондентів. Діагностувати мовленнєві вміння пропонується за завданням на складання оповідання за серією малюнків. У складених оповіданнях аналізується: відповідність оповідання змісту малюнків, завершеність оповідання – як вміння орієнтування, наявність сюжету, наявність частин оповідання - як вміння планування, логічність викладу думок - вміння реалізації та усунення помилок та удосконалення тексту - вміння контролю.

4.3. Характеристики значень. За допомогою мовленнєвої діяльності відбувається категоризація світу, результати якої втілюються у характеристиках значень [Маснара, 1982, р. 12], що діагностуються як: 1) рівень узагальнення значень, 2) характеристики граматичних асоціативних реакцій, 3) рівень розуміння метафоричності значення.

4.3.1 Рівень розвитку значення визначається за ступенем виділення у ньому особистістю істотних ознак, що свідчить загалом про рівень узагальненості мовленнєвої діяльності. Для вивчення рівня розуміння і виділення істотних ознак ми використовуємо метод тлумачення понять. Дана методика цілком відповідає уявленням О.Р.Лурії, котрий рівень розвитку

значення пропонував діагностувати шляхом визначення та порівняння понять. Крім того, методика «Піктограма» дозволяє визначати рівень узагальненості значень. Критерієм в даному випадку виступає критерій «конкретність - абстрактність», котрий оцінюється за ступенем відповідності піктограми реальному об'єкту – чим більш абстрактні зображення – тим вищий рівень узагальненості значень.

4.3.2. Характеристики граматичних асоціативних реакцій. Найбільш інформативним в аспекті оцінки повноти оволодіння значенням слова є парадигматичні-синтагматичні асоціативні зв'язки між словами. Вони характеризують особливості будови асоціативних сіток – чи за істотними ознаками, чи за вторинними, неістотними ознаками, відтак, дозволяють робити висновки про рівень категоризації мовної картини світу суб'єкта. Парадигматичні зв'язки виразніше фіксують семантичну сутність концепту, його інтенціонал, а синтагматичні асоціати вказують переважно на семантичну периферію, імплікаціонал концепту. Збільшення синтагматичних реакцій свідчить про комплексність мислення, котра, на думку Л.С. Виготського, складає специфіку дитячого мислення з його синкретизмом, комплексністю. Для дорослих носіїв української мови характерна перевага парадигматичних асоціативних реакцій – не менше 70%. Переважання синтагматичних реакцій свідчить про недостатність аналітичних операцій, про інфантилізм мислення.

4.3.3. Рівень розуміння метафоричності значення є істотним показником рівня розвитку категоризації світу. Як зазначають дослідники, «функція розуміння метафор, що закладена в головному мозку, є адаптивним механізмом інформації, що сприймається по відношенню до вже наявної у пам'яті» [Turner, 1996, с. 23]. Метафора, таким чином, розглядається як дзеркало, що відображає концептуальний світ суб'єкта. Розуміння переносного значення слова розглядається й певним онтогенетичним етапом розвитку значення, що відображає рівень концептуалізації значень (Л.В.Калашнікова).

4.4. Характеристики когнітивних схем. Розглядаючи фрейми як статичні (репрезентація об'єктів), а скрипти як динамічні (репрезентація станів і рухів об'єктів) когнітивні схеми, ми відповідно будемо і програму їх емпіричного вивчення. Для вивчення особливостей будови когнітивних схем ми пропонуємо використовувати фреймовий аналіз текстів (усних і письмових). «Вивчення фрейму, скрипту, сценарію шляхом фреймового аналізу тексту

дає змогу охопити не лише всі аспекти вивчення тексту, які виявляються з допомогою конвент- та інтент- аналізу, операційного кодування, когнітивного картування, дискурсивного аналізу, а й ширше охопити і представити ментальні репрезентації мовця стосовно основних життєвих контекстів» [Засекіна, 2008, с. 82].

4.4.1. Характеристики фрейму. За допомогою фреймового аналізу ми можемо визначити змістове наповнення фреймів і відстежити їх якісні та кількісні зміни. Якісними характеристиками фреймів є: адекватність, оригінальність, розмаїтість, а кількісними – наповненість, що діагностується як кількість характеристик, котрі відносяться до означеного фрейму.

4.4.2. Характеристики скрипту. Скрипт розглядається як образ ситуації, котрий репрезентує послідовну низку подій у певному життєвому контексті та емоційне переживання. Виходячи з того, що одиницею опису скриптів у когнітивній психології вважається пропозиція або їх сукупність, котра фіксує ключові моменти при описі ситуації, Л.В.Засекіна пропонує вивчати характеристики скриптів за допомогою методики опису «Життєвий досвід». У тексті фіксується наявність основних деталей: дія, актор, умова, інструкція, місце, об'єкт, мета, якість, реципієнт, час; що є підставою для висновку про адекватність та повноту скрипту.

Висновки. Представлена діагностична програма є емпіричним втіленням теоретичної моделі організації мовленнєвого досвіду особистості. Вважаємо, що проаналізована діагностична програма дозволить комплексно діагностувати усі структурні елементи мовленнєвого досвіду. Результати емпіричного дослідження за даною програмою дадуть змогу виявити закономірності будови та функціонування мовленнєвого досвіду.

Д ж е р е л а

Бутакова Л.О. Диагностика состояния языковой способности и речевой компетенции как компонентов языкового сознания индивида: теория vs практика? // Психолінгвістика. – Москва : 2005-2010. [Електронний ресурс] - Режим доступа: URL: <http://psycholing.narod.ru/butak-3.html> (8.07.2011).

Залевская А.А. Введение в психолінгвістику: Учебник для студ. вузов. – Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2000.

Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика: Навч. посіб. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008.

Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Под общ. ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева – 2-е изд., доп. и перераб. – Санкт-Петербург : Питер. – 2003.

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Учебник для студентов вузов. – Москва : Смысл; Санкт-Петербург : Лань, 2003.

Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология : монография. – Москва : ПЭРСЭ, Логос, 2004.

Онуфрієва Л.А., Ренке С.О., Єзерницький Л.Й. Психолого–педагогічне обґрунтування проблеми мовленнєвих творчих здібностей // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010.

Фрумкина Р.М. Психолингвистика : Учебн. для студ. высш. учеб. заведений. – Москва : Издательский центр «Академия», 2001.

Чепелєва Н.В., Федченко Л.П., Яковенко Л.П. Методи визначення ефективності розуміння тексту / Психологія: зб. наук. праць. – Вип. 18. – Київ : НПУ Драгоманова, 2002.

Aitchison J. Words in the Mind: An Introduction to the mental lexicon. – Oxford : Blackwell Publishing. - 3rd ed. – 2003.

Cutler A. Spoken word recognition and production // Speech, language, and communication. - San Diego, C.A : Academic Press, 1995.

Macnamara J. Names for things: A Study in Human Learning. – Cambridge : MA: MIT, 1982.

Posner M.I. Empirical studies of prototypes / In Craig, C., editor, Noun Classes and Categorization / John Benjamins. – Philadelphia : 1986.

Turner M. The Literary Mind: The Origins of Thought and Language. – New York; Oxford : 1996.

M. Orap. The analysis of diagnostic indicators in the research of internal substructure of personality's speech experience.

The article is dedicated to the problem of exploration personality's speech experience. Author analyzes existing theoretical structural and functional model of speech experience organizing process. Speech experience is determined by speech capability, speech competency, speech abilities and speech activity as the elements of internal substructure. This article is accomplished theoretic substantiation for the choice of diagnostic indicator empirical investigation of the structure and functioning of the internal substructure elements of personality's speech experience.

Keywords: *speech experience, speech capability, speech competency, speech abilities, speech activity.*